

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Світлана Дмитрівна ГРИНЬКО,
доктор юридичних наук,
завідувач кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
civil@univer.km.ua

УДК 340.15+347 (075.3)

ФІЗИЧНІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА РИМСЬКИМ ПРИВАТНИМ ПРАВОМ

*Досліджено деліктоздатність фізичних осіб за римським приватним правом. Встановлено фактори, від яких залежало настання деліктоздатності фізичних осіб за римським приватним правом (статус свободи, сімейний статус, здатність усвідомлювати значення своїх дій). Охарактеризовано цивільно-правовий статус *pater familias* та обсяг його деліктоздатності. Визначено особливості деліктоздатності повнолітніх осіб (25 років), неповнолітніх осіб (*infantia major*), які досягли віку близького до повноліття, дітей віком до 7 років (*infantes*), божевільних людей, марнотратників. Встановлено, що деліктоздатними визнавалися повнолітні і неповнолітні особи (*infantia major*), які досягли віку близького до повноліття. Малолітніх і недієздатних осіб вважали неделіктоздатними. Сформульовано основні принципи деліктоздатності фізичних осіб за римським приватним правом: зобов'язаною особою по відшкодуванню шкоди вважався безпосередній її заподіювач, якщо він був *personae sui iuris*; ми можемо судитися з тими, хто перебуває під нашою владою, з таким же успіхом, як самими із собою; ноксальної відповідальності *pater familias*.*

Ключові слова: деліктні зобов'язання, деліктоздатність, фізична особа, римське приватне право, статус свободи, сімейний статус, глава сім'ї.

Римське право, як і римська республіканська державність, належать до тих віковічних культурних, політичних і юридичних цінностей, що з'явилися на світ у нашому спільному європейському домі близько двох з половиною

тисяч років тому. Батьківщиною римського права була антична Італія, а саме — Рим, “вічне місто”, що залишилося не тільки охоронцем стародавніх реліквій, але й одним із великих центрів сучасної цивілізації [1, с. 3].

Римські юристи першими створили сувору спеціальну термінологію, ту саму, якою ще і сьогодні користується весь цивілізований світ, розробили юридичні категорії і поняття, заснували і розвинули метод юридичного мислення, довели до вражаючих тонкощів вираження таких понять [2, с. 4]. Тому за визначенням усі поняття континентального цивільного права є римськими, а більшість інститутів регламентуються так само, як і дві тисячі років тому в Римі [3, с. 62].

Саме цим пояснюється рецепція римського права до національних правових систем, зокрема у зв'язку із переведенням правових систем соціалістичного типу на той рівень, який існував у правових системах буржуазного ладу. Економіка, переведена на засади саморегулювання, коли активно діють самі суб'єкти, наділені автономією, вимагає сьогодні спеціальних принципів приватного права, визначених ще римськими юристами. Сьогодні інтерес до римського приватного права зумовлений також прагненням багатьох держав, зокрема України, до входження у склад Європейського Союзу, а однією з умов вступу є проведення адаптації національного законодавства до законодавства ЄС. Тому доцільним є не лише ознайомлення зі змістом законодавства ЄС та європейських країн-учасниць ЄС, а й засад, на яких ґрунтується їхнє право, розуміння його “духу” — римського приватного права. Тому дослідження особливостей деліктоздатності фізичних осіб за римським приватним правом є актуальним.

Якщо за радянських часів в Україні римське приватне право і його рецепція були предметом дослідження лише у працях В. А. Бека [4] і О. А. Підпригори [5], то сьогодні такі дослідження проводяться досить активно (Є. О. Харитонов [6], І. Г. Бабич [7], В. В. Васильченко [8], В. О. Гончаренко [9], В. В. Гутьєва [10] та інші). Проте в жодній із праць згаданих авторів не був предметом спеціального дослідження інститут деліктних зобов'язань римського права та визначення особливостей деліктоздатності фізичних осіб. Зазначене й зумовило вибір теми наукової статті.

Деліктна відповідальність є одним із правових засобів найбільш повного захисту порушених суб'єктних прав особи внаслідок заподіяння шкоди. Однак можливість застосування такого правового засобу залежить від деліктоздатності заподіювача шкоди. Тому відсутність деліктоздатності ставить потерпілого в не вигідне становище, залишаючи його із понесеною шкодою.

Деліктоздатністю за римським приватним правом володіли не всі фізичні особи, оскільки юристи ставили її у залежність від трьох факторів:

- 1) статусу свободи (*status libertatis*);
- 2) сімейного статусу (*status familiae*);
- 3) здатності усвідомлювати значення своїх дій.

Тому малолітніх і недездатних осіб вважали неделіктоздатними.

Основою усього давньоримського ладу, як відзначав Й. О. Покровський, була сім'я — *familia*; вона була базисом державного і суспільного життя. Поза сім'єю, а через неї без приналежності до того чи іншого роду (*gens*), за стародавніх часів не можна було бути й громадянином — *civis* [2, с. 273]. Залежно від становища в сім'ї — сімейного статусу — всі її члени поділялися на дві категорії: осіб свого права (*personae sui juris*) та осіб чужого права (*personae alieni juris*).

У своїй сентенції Гай відзначав, що “*igitur in potestate sunt servi dominorum: quae quidem potestas juris gentium est: nam apud omnes peraeque gentes animadvertere possumus dominis in servos vitae necisque potestatem fuisse: et quodcumque per servum acquiritur, id domino acquiritur*”, тобто під владою господаря перебувають раби, і ця влада належить до права народів, бо у всіх народів господарі мають над рабами владу життя і смерті, а також усе те, що набуває раб, набуває і його господар (Д.1.6.1.1) [11].

“*Patres familiarum sunt, qui sunt suae potestatis sive puberes sive impuberes: simili modo matres familiarum; filii familiarum et filiae quae sunt in aliena potestate*”, — так писав Ульпіан про те, що особами свого права є батьки сімейства, повнолітні та неповнолітні особи, а особами чужого права — матері сімейства, сини і доньки сімейства (Д.1.6.4) [11]. При цьому під владу батька потрапляли не лише його природні діти, а й усиновлені (Д.1.6.5) [11].

Таким чином, за римським правом особою свого права був *pater familias*, який не перебував під сімейною владою, тому мав на праві власності майно та міг набувати для себе права й обов'язки. Влада *pater familias* поширювалася на рабів, дітей, а також дружину (за шлюбом *cum manu*), які не мали майна на праві власності, тому набували права й обов'язки не для себе, а для *pater familias*. Такий підвладний статус (*in potestate*) цих осіб зумовив віднесення їх до осіб чужого права.

Для деліктних зобов'язань Стародавнього Риму характерним був принцип “*Injuriarum et actionum ex delicto venientium obligationes cum capite ambulant*”, тобто зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння образи і з деліктів слідує за особою (Д.4.5.7.1) [11]. Зобов'язаною особою щодо відшкодування шкоди був безпосередній її заподіювач, якщо він визнавався *personae sui juris*.

Деліктні зобов'язання виникали також тоді, коли заподіювачем шкоди була особа *alieni juris* або особа, яка набула такого сімейного статусу. Так, у своїй сентенції Ульпіан відзначав, що раби зобов'язуються із деліктів; якщо їх відпускають на волю, вони залишаються зобов'язаними. Тобто якщо делікт вчинено рабом, то заподіяна шкода підлягала відшкодуванню. Однак обов'язок відшкодувати шкоду виникав для *pater familias*, під владою якого перебував правопорушник. Однак вимогу до *pater familias* можна було пред'явити доти, поки була жива підвладна особа (Д.47.2.41.2) [12]. Таке застереження було зумовлено тією обставиною, що вчинення підвладними особами делікту було підставою для звернення потерпілого до *pater familias* із ноксальним позовом (*actiones noxales*). За цим позовом *pater familias* мав право вибору: відшкодувати заподіяну шкоду чи видати винну особу для її відпрацювання (Д.9.4.1) [13].

“*Noxales actiones appellantur quae non ex contractu sed ex noxa atque maleficio servorum adversus nos instituuntur*”, — так писав Гай, визначаючи ноксальними ті позови, що подаються не на підставі контракту, а на підставі шкоди, заподіяної рабами (Д.9.4.1) [13]. Особливість застосування ноксального позову полягала в наслідках та його значенні. Так, по-перше, відповідальною особою за цим позовом був господар раба на момент вчинення делікту (як добросовісний, так і недобросовісний); по-друге, суть вимоги позивача полягала у видачі раба його господарем; по-третє, таку вимогу суддя задовольняв за умови, що раб учинив делікт без відома свого господаря, тобто останній не міг заборонити здійснення протиправної дії; а якщо з відома господаря — то останній ніс відповідальність у повному обсязі, так як вважалося, що делікт вчинив він. Тобто ноксальну відповідальність було запроваджено з єдиною метою незалежно

від того, ким заподіяно шкоду, яка має бути відшкодована, крім випадків, передбачених законом (непереборна сила, випадок, умисел потерпілого).

За класичним римським правом, як відзначав Ю. Барон, сферу застосування *actiones noxales* було розширено.

До ноксальної відповідальності притягувалися:

- 1) батько (за всі делікти підвладних дітей);
- 2) господар (за всі делікти рабів);
- 3) власник (за всі випадки заподіяння шкоди домашніми тваринами) [14, с. 251].

Однак таке розширене тлумачення є винаходом пандектистів, а не заслугою римських юристів.

Таким чином, боржником міг бути не лише безпосередній заподіювач шкоди, а також особа, яка на підставі закону чи договору зобов'язана відшкодувати завдану майнову шкоду. *Pater familias* відшкодував шкоду, завдану підвладними особами за рахунок свого майна як єдиний його власник.

За римським приватним правом звернутися з позовом із делікту можна було також до особи *alieni juris*. Як відзначав Юліан, якщо ніхто не захищає сина сімейства у разі вчинення делікту, дозволяється подати позов до нього самого (Д.9.4.33) [13]. При цьому якщо сина засуджено, то його батько переслідувався судовим порядком на суму, що не перевищувала розмір його пекулія (Д.9.4.35) [13]. Тобто шкода відшкодувалася за рахунок і в межах майна підвладної особи.

За римським приватним правом деліктоздатність залежала також від здатності особи усвідомлювати значення своїх дій. За протиправні дії самостійно відповідали, як відзначали І. Пухан і М. Поленак-Акімовська, лише ті фізичні особи, які своїм віком, психічними, моральними і фізичними якостями та, за уявленням римлян, своєю статтею гарантували, що, вчиняючи юридичні дії, можуть себе вести як розумні люди [15, с. 89].

На думку римських юристів, людина наділена усіма якостями, достатніми для її повної дієздатності, зокрема деліктоздатності з моменту статевої зрілості. Відповідно всі люди поділялись на дві категорії: *impuberes* (нестатевозрілі) та *puberes* (статевозрілі). Настання статевої зрілості, як зазначав Ч. Санфіліппо, в кожної людини індивідуальне і залежало від місцевості, де вона проживала, тому давня юриспруденція займала позицію, що статево зрілість слід підтверджувати у кожному конкретному випадку на підставі того, який вигляд має тіло, *habitus corporis* [16, с. 44]. Однак розвиток економічного і ділового життя вимагав закріплення конкретного й однакового для всіх віку повноліття. Для жінок це питання було зафіксовано звичаєм раніше, ніж для чоловіків: уже в період класичних юристів повноліття наставало для них з досягненням 12 років. Щодо чоловіків, то серед класичних юристів зустрічаються різні погляди: сабініанці поділяли пануючу на той час думку, а прокуліанці визнавали повнолітніми усіх, хто досягнув 14 років. Існував інший підхід, на думку Приска: необхідним було досягнення 14 років та статевої зрілості. До часів Юстиніана перевага була надана думці прокуліанців, яка й була санкціонована в *Corpus* [2, с. 452].

Таким чином, повнолітньою і дієздатною людина вважалася при досягненні 12 (жінки) та 14 (чоловіки) років. Наділення таких осіб повною дієздатністю означало визнання за ними здатності також нести деліктну відповідальність за заподіяну шкоду.

Надалі критерій статевої зрілості став недостатнім для того, щоб захистити молодь від укладення не вигідних для них правочинів. Така ситуація зумовила прийняття спеціального закону — *lex Plaetoria*, за яким було встановлено штрафний позов проти тих, хто ввів в оману людину, яка досягла статевої зрілості, але була молодшою 25 років, для укладення не вигідного для неї правочину. Надалі претор своїм едиктом розширив сферу дії закону, надавши потерпілим, не лише в разі введення в оману, але й у разі укладення не вигідного правочину, права на експецію (*exceptio*) та відновлення первісного становища (*restitutio in integrum*) [16, с. 45]. Така категорія осіб дістала назву *minores*, тобто ті, хто перебуває під особливим захистом закону. *Minores* мали право залучати піклувальників (*curatores*) для вчинення правочинів, участь яких усувала можливість їх оспорювання і гарантувала їх дійсність для кредиторів [2, с. 453–454].

Підвищена захищеність прав *minores* преторським едиктом та *lex Plaetoria* вплинула на їхню правочиностдатність, тому віковий критерій повної дієздатності таких осіб перемістився до досягнення ними 25 років¹. Однак при цьому деліктоздатність за такими особами залишилася незмінною.

Діти, які не досягли статевої зрілості (*impuberes*), поділялися на *infantes* та *infantia major*. Діти віком до 7 років вважалися *infantes*. Як відзначав Ч. Санфіліппо, *infans*, тобто той, хто “не міг розмовляти” (“*fari non potest*”), у тому розумінні, що не міг висловити думку самостійно. Ніякі здібності до розуміння і бажання за ними не визнавалися, тому вони взагалі не володіли дієздатністю [16, с. 45]. Такі особи перебували під наглядом *pater familias*, а у разі його відсутності для них призначався опікун.

Так як *infantes* не розуміли значення своїх дій, тому питання про їхню вину не виникало (Д.9.2.5.2; Д.47.2.23) [13; 17]. Тому такі особи визнавалися неделіктоздатними. Щодо суб'єкта відповідальності за делікт, вчинений *infantes*, то римські джерела не дають відповідь на це питання. У зв'язку з тим, що на опікуна покладався обов'язок опікуватися не лише про майно підопічного, а й про нього самого, то можна припустити, що в Стародавньому Римі шкода відшкодовувалася опікуном. За римський делікт відповідальність наступала лише на засадах вини, тому опікун ніс відповідальність за невиконання або неналежне виконання покладеного на нього опікунського обов'язку щодо нагляду за підопічним. Відповідно шкода мала відшкодовуватися за рахунок майна самого опікуна.

Infantia major вважалися діти, які досягли 7 років. Такі особи вже були частково здатні до розуміння і бажання деяких речей, тому за ними римське приватне право визнавало часткову дієздатність. Вони були здатні набувати прав, але не вправі були зменшувати власне майно. Щодо здатності таких осіб відповідати за вчинені делікти, то, на думку римських юристів, вони вважалися деліктоздатними. Так, уже за Законами XII таблиць (Т.8.14) [21], якщо крадіжку вчинив неповнолітній, то за рішенням претора до нього застосовувалися тілесні

¹ Римському приватному праву був невідомий поділ осіб, які не досягли повноліття, на малолітніх і неповнолітніх. Поділ був заслугою пандектистів. Однак серед них був відсутній єдиний підхід до критеріїв віднесення дітей до даних категорій. Г. Дербург називає осіб віком до 7 років дітьми, а осіб від 7 до 25 років — неповнолітніми [18, с. 118–119; 19, с. 58–59; 20, с. 141–142]. Це питання не є предметом нашого дослідження, тому нами буде використаний найбільш прийнятний для сучасного сприйняття поділ осіб віком до 25 років на малолітніх та неповнолітніх. До малолітніх осіб нами віднесено дітей віком до 7 років, а до неповнолітніх — від 7 до 25 років. Такого висновку ми дійшли шляхом аналізу латинського тексту першоджерел римського права.

покарання чи стягнення відшкодування заподіяних збитків. Однак ступінь покарання неповнолітніх був легшим порівняно із покаранням, яке застосовувалося до повнолітніх осіб.

За законодавством Юстиніана неповнолітні *infantia major* визнавалися деліктоздатними, але за умови, що вони досягли віку, близького до повноліття. “*Pupillum qui proximus pubertati sit capacem esse et furandi et injuriae faciendae*”, — так писав Гай про те, що сирота, за віком наближений до повноліття, вважається здатним до вчинення крадіжки і протиправного діяння (Д.50.17.111) [17]. Тобто закон не пов’язував настання деліктоздатності неповнолітнього з досягненням конкретного віку. Тому це питання вирішувалося на розсуд претора та судді.

Ульпіан у своїй сентенції відзначав, що “*quodsi impubes id fecerit quia furti tenetur teneri et Aquilia eum: et hoc puto verum, si sit iam injuriae capax*”. Якщо шкоди завдає *impubes infantia major*, то він відповідає за законом Аквілія, так як несе відповідальність і за крадіжку; і це правильно, якщо він уже здатний до вчинення протиправних дій (Д.9.2.5.2) [13]. Однак неповнолітнього за пособництво у вчиненні крадіжки до відповідальності притягнути не можна було (Д.47.2.23) [12].

Здатність розуміти значення своїх дій залежала не лише від віку людини, а й від її психічного здоров’я. За божевільними людьми, зазначав Ульпіан, зберігалось як становище у суспільстві, їх гідність, посада, влада, так і право власності на своє майно (Д.1.5.20) [11]. Однак божевільні люди не здатні були управляти та розпоряджатися своїм майном, тому вважалися недієздатними. Їхні дії прирівнювалися до стихійного лиха, як такі, що не були підконтрольні здоровому глузду.

Однак, як зазначав Г. Дербург, деякі зобов’язання виникають без волі особи, тобто “*re*”, тому божевільні люди могли бути зобов’язаними [20, с. 19]. Підтвердження цього правила ми знаходимо у сентенції Павла про те, що божевільний і підопічний, якщо позов подається із речі, зобов’язується навіть без згоди піклувальника чи опікуна. Так, якщо маєток перебуває у спільній власності божевільного чи підопічного і третіх осіб, які витратили на нього певні кошти, або божевільний чи підопічний заподіяв йому шкоди, то ці особи зобов’язуються за речовим позовом про поділ спільного майна (Д.44.7.46) [22].

За римським правом для визнання фізичної особи недієздатною враховувався лише факт психічного захворювання. При цьому, різновиди психічного захворювання не мали юридичного значення. Однак на дієздатність впливав повний або частковий психічний розлад здоров’я. Якщо людина страждала на повний психічний розлад, вона визнавалася повністю недієздатною. Якщо для неї характерним був частковий психічний розлад, вона володіла дієздатністю тоді, коли розуміла значення своїх дій.

Божевільні люди як недієздатні особи не відповідали за делікти: ні приватні, ні публічні. “*Et ideo quaerimus, si furiosus damnum dederit, an legis Aquiliae action sit? Et Pegasus negavit: quae enim in eo culpa sit, cum suae mentis non sit? Et hoc est verissimum*”, — так на питання Ульпіана про можливість подати позов за законом Аквілія до божевільного Пегас відповідав заперечно: у чому його вина, якщо він не усвідомлює значення своїх дій? Така думка є слушною (Д.9.2.5.2) [13]. В іншій своїй сентенції Ульпіан зазначав, що божевільний або малолітній не могли образити, тому що вони не здатні до умислу, а образа завжди заподіюється умисно (Д.47.10.3.1) [17].

Для захисту від порушень суб'єктивних прав божевільних людей (*personae sui juris*) над ними встановлювалося піклування. Вже за Законами XII таблиць, якщо людина стала божевільною, то хай владу над ним самим і його майном візьмуть його агнати і родичі (Т.5.7а) [21]. Аналогічного змісту була сентенція Юліана про те, що на піклувальника покладался обов'язок піклуватися не лише про майно, а й про тіло і здоров'я божевільного (Д.27.10.7) [23]. Як зазначав В. Д. Дождев, сутність нагляду полягала в компенсації дефекту волі підопічного. Заміна розпорядчих повноважень божевільного — як зовнішнього вигляду особистості — виражається в законі поняттям “*potestas*”, особистої влади піклувальника, об'єктом якої була як *pecunia* (залучене в обіг майно божевільного), так і він сам як суспільно небезпечний суб'єкт [3].

За римським приватним правом проконсул усував піклувальника від управління майном божевільного підопічного, якщо він не надавав забезпечення і погано управляв його справами (Д.27.10.7.2) [23]. При цьому піклувальник ніс відповідальність лише за власний злий умисел (Д.26.10.4.4) [23]. Зміст цих сентенцій мав значення для наслідків невиконання або неналежного виконання обов'язку піклуватися про майно підопічного.

Відповідь на питання про суб'єкт відповідальності за делікт, вчинений божевільним, римські джерела також не містять. У зв'язку з тим, що шкода, заподіяна божевільним, є наслідком нездійснення або неналежного здійснення нагляду піклувальника за поведінкою такої особи, що є його обов'язком, можна зробити висновок про те, що за делікти божевільних підопічних відповідали піклувальники на засадах своєї вини. Покладення відповідальності на піклувальника за винну поведінку стосовно підопічного означає, що шкода мала відшкодовуватися за рахунок майна самого піклувальника.

За Законами XII таблиць марнотратникам (*prodigi*), як і божевільним, заборонялося управління майном, що їм належало (Т.5.7б) [21]. Таке обмеження дієздатності було зумовлено нерозумними витратами з власного майна, що ставило під загрозу матеріальне становище його сім'ї. Тому таким особам призначали піклувальника (Д.27.10.1) [23], а їх дієздатність за обсягом прирівнювалася до дієздатності неповнолітніх (*infantia major*). Відповідно за вчинений делікт до марнотратника подавався позов, за яким він ніс повну відповідальність перед потерпілим. Так, у своїй сентенції Павло зазначав, що відповідальність покладається на винного, якщо навіть він був обмежений у правоздатності (Д.4.5.7) [11].

Таким чином, за деліктними зобов'язаннями боржником міг бути як безпосередній заподіювач шкоди, так і особа, яка несла відповідальність за шкоду, заподіяну підвладними особами. *Pater familias* відповідав за шкоду, заподіяну підвладними йому особами, а у разі заподіяння шкоди четвероногою твариною відповідальність наставала для власника тварини на момент подання позову (Д.9.1.1–5) [13].

Кредитором могла бути не лише особа, майну, здоров'ю якої було заподіяно шкоди, а також *pater familias* за шкоду, заподіяну йому внаслідок скривдження його підвладних осіб [24]. Наприклад, якщо шкоди заподіяно життю чи здоров'ю раба, вважалося, що особисто рабу не заподіяно шкоди, однак через нього скривджено господаря за умови, що дії стосовно раба були важливі та жорстокі; якщо скривджено дітей і дружину, то вважалося, що шкоду заподіяно їх *pater familias*.

Можливість виступати в якості кредитора у деліктних зобов'язаннях римські юристи ставили в залежність від сімейного статусу особи. Якщо боржником за шкоду, заподіяну підвладним сином, визнавався його *pater familias*, то кредитором у разі вчинення делікту виступала сама підвладна особа. Такий висновок дозволяє зробити сентенція Павла, у якій він відзначав, що підвладний син від свого імені мав право подати позов із правопорушення та про те, що вчинено силою чи таємно (Д.44.7.9) [12].

За римським приватним правом, деліктні зобов'язання не виникали між батьком і підвладним сином у разі привласнення їх майна. Таке правило було закріплено з тих міркувань, на думку Павла, що ми можемо судитися з тими, хто перебуває під нашою владою, з таким же успіхом, як самі із собою (Д.47.2.16) [12]. Продовжуючи думку Павла, Ульпіан зазначав, що, незважаючи на те, що наші раби і підвладні вчиняють у нас крадіжку, проте безпосередньо вони не відповідають, тому що той, хто може покарати злодія, не має необхідності судитися з ним (Д.47.2.17) [12].

Римські юристи не надавали права на позов підвладному синові щодо привласнення майна його батьком, так як підвладні особи були позбавлені права власності на майно. Єдиним винятком із загального правила був випадок щодо привласнення батьком речей із військового пекулія сина. Як зазначав Ульпіан, якщо батько викрав річ із військового пекулія свого сина, то він несе відповідальність за *furtum* (Д.47.2.52.6) [12].

Вищезазначене дозволяє зробити такі висновки:

1. Дієв принцип: "*Injuriarum et actionum ex delicto venientium obligationes cum capite ambulant*". Тобто зобов'язаною особою по відшкодуванню шкоди вважався безпосередній її заподіювач, якщо він був *personae sui juris*.

2. Деліктоздатність фізичної особи залежала від її статусу волі, сімейного статусу та здатності усвідомлювати значення своїх дій.

3. Якщо шкоди заподіяно особою *alieni juris*, то обов'язок відшкодувати шкоду виникав для *pater familias*. Таку вимогу можна було пред'явити до тих пір, поки була жива підвладна особа (ноксальний позов). Якщо майно підвладного сина було відділено від майна батька — то шкода відшкодовувалася батьком за рахунок і у межах майна сина. Якщо це майно було не відділено, то за рахунок і у межах майна батька.

4. *Pater familias* відповідав за шкоду, заподіяну його підвладними особами, незалежно від своєї вини — так він міг виконати свій обов'язок з делікту як шляхом відшкодування шкоди, так і видачі винного потерпілій особі (ноксальна відповідальність *pater familias*).

5. Римський закон не пов'язував настання деліктоздатності фізичної особи з досягненням конкретного віку. Це питання вирішувалося на розсуд претора і судді. Деліктоздатними визнавалися повнолітні особи (25 років) і неповнолітні особи (*infantia major*), які досягли віку близького до повноліття.

Якщо шкоди заподіяно дітьми віком до 7 років (*infantes*), то обов'язок відшкодувати шкоду виникав для їх опікунів. При цьому шкоду вони відшкодовували за рахунок свого майна.

6. Божевільні люди вважалися неделіктоздатними, тому за вчинений делікт не відповідали. Обов'язок відшкодувати шкоду виникав для їхніх опікунів, які її відшкодовували за рахунок свого майна.

7. Деліктоздатними вважалися марнотратники, так як вони за здатністю розуміти значення своїх дій прирівнювалися до неповнолітніх осіб.

8. Потерпілим могла бути не лише особа, якій заподіяно шкоди, а також *pater familias* за шкоду, завдану йому внаслідок скривдження його підвладних осіб. Подати позов із делікту мала право будь-яка особа, незалежно від сімейного статусу.

9. Діяло правило: ми можемо судитися з тими, хто перебуває під нашою владою, з таким же успіхом, як самими із собою (Д.47.2.16). Тому деліктні зобов'язання не виникали між батьком і підвладним сином у разі привласнення їх майна. Винятком із цього правила було привласнення батьком речей із військового пекулія сина (*furtum*).

Список використаних джерел

1. Черниловский, З. М. Лекции по римскому частному праву [Текст] / З. М. Черниловский. — М. : Юрид. лит., 1991. — 208 с.
2. Покровский, И. А. История римского права [Текст] / И. А. Покровский. — Мн. : Харвест, 2002. — 528 с.
3. Дождев, Д. В. Римское частное право [Текст] : учеб. [для вузов] / Д. В. Дождев ; под ред. В. С. Нерсисянца. — М. : НОРМА, 2002. — 784 с.
4. Бек, В. А. Рецепция римского права в Западной Европе [Текст] : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теория и история государства и права" / В. А. Бек. — Львов, 1950. — 16 с.
5. Подопригора, А. А. Вещно-правовые способы защиты рабовладельческой собственности в римском праве [Текст] : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. юрид. наук / А. А. Подопригора ; Киевский государственный университет им. Т. Г. Шевченко. — К., 1962. — 16 с.
6. Харитонов, С. О. Рецепція римського приватного права: (Теоретичні та історико-правові аспекти) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / С. О. Харитонов. — Одеса, 1997. — 50 с.
7. Бабич, І. Г. Принцип справедливості в римському праві і у сучасному зобов'язальному праві України [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 "Цивільне право; цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право" / І. Г. Бабич. — Одеса, 2006. — 22 с.
8. Васильченко, В. В. Рецепція римського спадкового права в сучасному спадковому праві України [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Васильченко Василь Васильович. — К., 1997. — 175 арк.
9. Гончаренко, В. О. Договір позички за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному законодавстві України [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 "Цивільне право; цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право" / В. О. Гончаренко. — Одеса, 2005. — 21 с.
10. Гутьєва, В. В. Емфітевзис у римському праві та його рецепція у праві України [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 "Цивільне право; цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право" / В. В. Гутьєва. — Львів, 2003. — 21 с.
11. Дигесты Юстиниана [Текст] : [в 8 т.] / [пер. с лат. Кофанова Л. Л., Смышляева А. Л., Щеголева А. В., Ляпустина Е. В. и др.] ; отв.ред. Л. Л. Кофанов. — М. : Статут, 2002. — Т. I. — 584 с.
12. Дигесты Юстиниана [Текст] : [в 8 т.] / [пер. с лат. Литвинов Д. А., Рудоквас А. Д., Щеголев А. В., Марей А. В. и др.] ; отв. ред. Л. Л. Кофанов. — М. : Статут, 2005. — Т. VII. Полутом 1. — 552 с.
13. Дигесты Юстиниана [Текст] : [в 8 т.] / [пер. с лат. Солопова А. И., Литвинова Д. А., Кофанова Л. Л., Соломатина М. Д.] ; отв. ред. Л. Л. Кофанов. — М. : Статут, 2002. — Т. II. — 622 с.

14. *Барон, Ю.* Система римского гражданского права [Текст] / Ю. Барон ; [пер. с нем. Петражицкого Л.]. — [3-е изд.]. — С.-Петербург : Издания Н. К. Мартынова, 1910. — Книга IV : Обязательственное право. — 272 с.
15. *Пухан, И.* Римское право: базовый учебник [Текст] / И. Пухан, М. Поленак-Акимовская ; [пер. с макед. В. А. Томсинова и Ю. В. Филиппова] ; под ред. В. А. Томсинова. — М. : ЗЕРЦАЛО, 2000. — 448 с.
16. *Санфилиппо, Ч.* Курс римского частного права [Текст] : учеб. / Чезаре Санфилиппо ; под ред. Д. В. Дождева. — М. : БЕК, 2002. — 400 с.
17. Дигесты Юстиниана [Текст] : [в 8 т.] / [пер. с лат. Рудоквас А. Д., Смышляев А. Л., Щеголев А. В., Марей А. В. и др.] ; отв. ред. Л. Л. Кофанов. — М. : Статут, 2005. — Т. VII. Полутом 2. — 564 с.
18. *Виндшейд, Б.* Обь обязательствахъ по римскому праву [Текст] / Б. Виндшейд ; [пер. с нем. А. Б. Думашевского]. — С.-Петербургъ : Типографія А. Думашевского, 1875. — 593 с.
19. *Гудсмит, Ж. Е.* Курс пандектов [Текст] / Ж. Е. Гудсмит ; [пер. с нем. Я. К. Богачевича] ; под ред. Л. О. Снегирева. — М. : Типографія Л. О. Снегирева, 1881. — Общая часть. — 385 с.
20. *Дернбург, Г.* Пандекти [Текст] / Г. Дернбург ; [пер. с нем. Г. фон Рехенберга]. — М. : Университетская типография, 1906. — Том 1. Общая часть. — 347 с.
21. Законы XII таблиц [Текст] // Римське право (Інституції) / [переклад] ; за ред. Є. О. Харитонов. — Х. : Одісей, 2000. — С. 191–199.
22. Дигесты Юстиниана [Текст] : [в 8 т.] / [пер. с лат. Ахтерова О. А., Рудоквас А. Д., Сморгчов А. М., Тузов Д. О. и др.] ; отв. ред. Л. Л. Кофанов. — М. : Статут, 2005. — Т. VI. Полутом 2. — 564 с.
23. Дигесты Юстиниана [Текст] : [в 8 т.] / [пер. с лат. Сморгчов А. М., Рудоквас А. Д., Щеголев А. В., Литвинов Д. А. и др.] ; отв. ред. Л. Л. Кофанов. — М. : Статут, 2004. — Т. IV. — 780 с.
24. *Сальковский, К.* Институции. Основы системы и истории римского гражданского права [Текст] / К. Сальковский ; [пер. с нем. В. В. Карпенка]. — К. : Изд-ія В. А. Просяниченко, 1910. — 592 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 14 від 22 травня 2015 року)*

Надійшла до редакції 23.05.2015

Гринько С. Д. Физические лица как субъекты деликтных обязательств по римскому частному праву

*Исследована деликтоспособность физических лиц по римскому частному праву. Установлены факторы, от которых зависело наступление деликтоспособности физических лиц по римскому частному праву (статус свободы, семейный статус, способность осознавать значение своих действий). Охарактеризован гражданско-правовой статус *pater familias* и объем его деликтоспособности. Определены особенности деликтоспособности совершеннолетних лиц (25 лет), несовершеннолетних (*infantia major*), которые достигли возраста близкого к совершеннолетию, детей в возрасте до 7 лет (*infantes*), сумасшедших людей, транжир. Установлено, что деликтоспособным признавались совершеннолетние лица и несовершеннолетние лица (*infantia major*), которые достигли возраста близкого к совершеннолетию. Малолетних и недееспособных лиц считали неделиктоспособными. Сформулированы основные принципы деликтоспособности физических лиц по римскому частному праву. Сформулированы основные принципы деликтоспособности физических лиц по римскому частным правом: обязанным лицом по возмещению вреда считался непосредственный ее причинитель, если он был *personae sui juris*; мы можем судиться с теми, кто находится под нашей властью, с таким же успехом, как же с собой; нокальной ответственности *pater familias*.*

Ключевые слова: деликтные обязательства, деликтоспособность, физическое лицо, римское частное право, статус свободы, семейный статус, глава семьи.

Grynko, S. D. Natural Persons as Subjects of Tort Liability in Roman Private Law

*Delictual dispositive capacity of natural person in Roman private law is investigated. The factors which determine the onset of delictual dispositive capacity of natural persons in Roman private law (status of liberty, marital status, ability to realize the significance of actions) are outlined. Civil-legal status of *pater familias* and level of their delictual dispositive capacity are characterized. The features of delictual dispositive capacity of adults (25 years old), minors (*infantia major*), those who have reached the age of adulthood, children under the age of 7 years (*infantes*), the insane people, the dissipaters. It is established that adults and minors (*infantia major*), who have reached the age of adulthood gain delictual capacity. Minors and incapable persons are considered delictually incapable. Basic principles of delictual dispositive capacity of natural persons in Roman private law are formulated: an immediate causer was considered a person responsible for the damage, if he was *personae sui juris*; we can sue those who are under our authority, as well as ourselves.*

Keywords: tort liability, delictual dispositive capacity, natural person, Roman private law, status of freedom, marital status, family head.

